

Benny Morris (ed.) *Making Israel*, Ann Arbor: The University of Michigan Press 2007, 369 pp.

בני מוריס, עורכו של ספר זה, מוכר בישראל כ'אבי ההיסטוריה החדשה'. הופעת ספרו לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינית (מוריס 1991), הייתה רגע מכונן בהיווצרותה של מסורת מחקרית חדשה בישראל, מסורת המבקרת את החשיבה ההיסטוריוגרפית המקובלת על שנות הקמתה של מדינת ישראל. מוריס הוא גם מי שהצהיר על תחילתה של פרדיגמה מחקרית חדשה זו, ומי שהעניק לנושאה את השם 'היסטוריונים חדשים'.

יש המייחסים להיסטוריונים החדשים השפעה מפליגה על התרבות הישראלית (בהם, למשל, הסופר אהרון מגד ושרת החינוך לשעבר לימור לבנת), אולם מוריס עצמו ממעיט, ואפילו מבטל, את ההשפעות האלה. עם זאת, יש בספר שערך, ובו הוא מביא בפני הקורא באנגלית את הוויכוח ההיסטוריוגרפי על תקופת הקמתה של מדינת ישראל, עניין רב, מעל ומעבר לעצם הצורך בכך שיאגד את המחקרים החשובים הרנים בתקופה זו.

Making Israel הוא לקט מאמרים שכולם פורסמו קודם לכן בעברית ולעתים באנגלית. העורך חילק את הכרך לשתי חטיבות – הראשונה עוסקת בדיונים היסטוריוגרפיים על מלחמת העצמאות ועל הסכסוך הישראלי-פלסטיני, תחומים שמוריס הטביע בהם את חותמו, ואילו השנייה עוסקת במגוון סוגיות חברתיות בישראל, כמו היחסים בין העדות וזיכרון השואה. עם זאת, החלוקה לחטיבות אינה מצוינת במפורש בתוכן העניינים ואינה ברורה די צרכה לקורא.

בספר מופיעים מאמריהם של כותבים הנמנים עם 'זרמים' שונים: היסטוריונים חדשים, מתנגדיהם ואף חוקרים שאינם משתייכים במובהק לצד זה או אחר בוויכוח. מוריס אינו מצהיר על מקומו של כל כותב בדיון. מעניין גם לשים לב מי אינם נמצאים בכרך, ועל כך אתעכב בהמשך.

בחירת המאמרים בספר מצוינת – המאמרים שנבחרו מרתקים לקריאה, משקפים את כתביהם של מגוון חוקרים חשובים בחקר ההיסטוריה הישראלית, ועד כמה שאפשר, משמרים בעבור הקורא את חיותו של הוויכוח. ניכר שאיכות הכתיבה והיכולת להקיף טיעון שלם ועקבי, היו נר לרגליו של מוריס בבחירת המאמרים. מבחינה זו הספר יכול לשמש ספר מבוא לנושא המורכב בעבור חוקרים בארץ, ובוודאי בשביל חוקרים בחו"ל, והוא גם ספר קריאה מהנה.

לאחר הקדמה קצרה פותח מוריס בתרומה משלו ומביא בפני הקורא מאמר קלאסי פרי עטו, מאמר שהתפרסם לראשונה בכתב העת תיקון (*Tikkun*) ב-1988, ובו שרטט את הקווים העיקריים של הוויכוח וטבע את המושג 'היסטוריונים חדשים'

(Morris 1988). מאמר זה, כשאר המאמרים בספר, התפרסם כבר במקומות נוספים, ובהם באסופת מאמרים של מוריס בעברית שהתפרסמה בשנת 2000 (מוריס 2000). ההשוואה בין המאמר ההוא לבין הספר הנסקר כאן חשובה, שכן היא מאפשרת בחינה של ההתפתחות, הצפויה והבלתי צפויה, של התחום מאז ועד היום, לפי מבטו הבוחן של האב המיתולוגי. במעין סגירת מעגל, מוריס חוזר בספר זה על המלאכה שעשה באותו מאמר מכונן ומגדיר מה הן לדעתו הסוגיות העיקריות שעיצבו את הוויכוח הנוקב בין ההיסטוריונים.

מאמרו של מרדכי בראון בקובץ הוא דיון מעמיק בתופעת ההיסטוריונים החדשים, שורשיה, מניעיה והוויכוחים שעוררה. בראון מציג את המתח בין ההיסטוריונים החדשים לבין הזיכרון הקולקטיבי, מתח שנושאו העיקריים הם הלוחמים במלחמות העבר של מדינת ישראל. בראון מתמקד בעימותים העיקריים בין ההיסטוריונים החדשים למתנגדיהם, בין השאר, בפרטים הקשורים במלחמת 1948, בהיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים ובניסיונות להגיע להסכם שלום, ומשווה בשיטתיות בין המבט ההיסטורי החדש, הזיכרון הקולקטיבי ההגמוני בישראל וחוויותיו האישיות שלו כהיותו עד משתתף בכמה מהאירועים. נקודת מבט משולשת זו מעניקה לבראון יכולת מיוחדת להבין לעומק את מרכיביו של הוויכוח על העבר הישראלי.

אניטה שפירא היא משתתפת ותיקה בוויכוח בין ההיסטוריונים הישנים לחדשים, וכמו מרדכי בראון נוקטת עמדת ביניים מורכבת. מאמרה בכרך זה עוסק בסיפורו הקצר של הסופר ס' יזהר (יזהר סמילנסקי), חרבת חזעה, סיפור המתאר גירוש אלים של פלסטינים מכפרם במהלך מלחמת 1948 (יזהר 1949). שפירא עוקבת אחר הוויכוח על משמעות הסיפור ועל חשיבות חשיפתו לקהל הישראלי, בעיקר לתלמידי בית הספר. במאמרה ממחישה שפירא נקודה חשובה בוויכוח על מידת השפעתם של ההיסטוריונים החדשים: אף על פי שרוב גילוייהם של היסטוריונים אלו היו ידועים ונשמעו בשיח הישראלי עוד לפני פרסומם – למשל בסיפור קאנוני כמו חרבת חזעה – התקשתה החברה הישראלית להתמודד עם משמעותם.

שני סוציולוגים מופיעים בספר ומייצגים שני פנים מנוגדים של הוויכוח בתוך תחום המחקר שלהם – ויכוח העוסק בחלקו בגל הביקורתי ששטף את כל מדעי החברה והרוח בישראל ובהיבט הידוע ביותר שלו, בהתבוננות הישראלית על העבר ובמיתוסים הקשורים להקמת המדינה. אורי רם בוחן את תופעת ההיסטוריונים החדשים מנקודת מבט היסטורית משונה. הוא רואה בה דוגמה לא ייחודית כל כך של מהפך פרדיגמטי ומציע טיפולוגיה המסייעת לעגן את התופעה בשינויים חברתיים משמעותיים המתרחשים בחברה הישראלית. רם מציג את ההתפתחויות בתוך תחום המחקר באור חיובי ורואה בהן פתיחה של אפשרויות חדשות ותהליך של שחרור האקדמיה מהמגבלות שכפתה עליה הלאומיות.

משה ליסק מתבונן באותן התופעות מנקודת מבט שוללת יותר. ההיסטוריונים החדשים, ובעיקר הסוציולוגים הביקורתיים, טוענים כלפי קודמיהם שהם מגנים על ההגמוניה הציונית, לעתים אף על ההגמוניה של מפא"י, ושהם מוותרים על עקרונות מדעיים. נוסף על כך, מבקרים החוקרים האלה את השאיפה האקדמית להגיע לאובייקטיביות מדעית ומדגישים את הלגיטימיות של נרטיבים מרובים וסותרים. ליסק מציג טיעון משכנע לטובת ההיסטוריונים 'הישנים' והסוציולוגים הממסדיים ובזכות השאיפה לאמת מדעית, בצדדו בפוזיטיביזם הנחרץ שתובע בני מוריס. הרישה לפוזיטיביזם מבחינה בין מוריס לבין רבים מההיסטוריונים החדשים האחרים, כמו אילן פפה, המציגים טיעונים לטובת הרליטיביזם בהתמודדות עם עבר מסוכסך ורב-קולי. הספר כולל גם את מאמריהם של יואב גלבר, העוסק בפרשנותו שלו את ההיסטוריוגרפיה הציונית; אבי שליים, המתאר את הוויכוח על מלחמת 1948 מנקודת ראותו ומדגיש את עיקרי המחלוקת; יוסי בן-ארצי, המתבונן בוויכוח מנקודת מבט גיאוגרפית היסטורית; ירון צור, הבוחן את ההתעניינות המאוחרת של ההיסטוריונים בשאלת העדות בישראל; יחיעם ויץ, הדן בוויכוח הטעון על יחסו של היישוב לפני הקמת המדינה לשואה; ומוסטפא כבהא, המביא נקודת מבט פלסטינית. על מאמר זה ברצוני להתעכב בהמשך.

בהיותו כתוב באנגלית ומבוסס בעיקר על תרגומים מעברית, הספר מיועד להציג בפני קורא 'חיצוני', לא-ישראלי, את תקופת קום המדינה ואת הוויכוח ההיסטוריוגרפי הנסוב עליה. אולם במעבר מעברית לאנגלית מאבד הוויכוח מהנמרצות ומהלהט שבו ומתנתק מהעצבים החשופים של פעילים היסטוריים – למשל הלוחמים במלחמות ישראל – שעברם ההרואי נחשף באכזריות, ומהדילמות המוסריות של חוקרים שמחויבותם האקדמית מתחברת, ולעתים מתנגשת, עם זהותם הלאומית. אמנם בכישרון כתיבתם רבים מהכותבים משיבים לחיים את הרגשות שליוו את הוויכוח, ובכל זאת טוב היה עושה מוריס לו היה מרחיב את ההקדמה שלו ודן בה בוויכוח ההיסטוריונים בישראל. צעד זה היה מציב את המאמרים בהקשר הראוי להם ומציג בעבור הקורא החיצוני את הדרמה שליוותה את כתיבת המאמרים ואת פרסומם. מוריס עשה זאת במאמרו המכונן בתיקון (Morris 1988), ואולי הגיע הזמן להתאימו לימינו.

בעבור החוקר הישראלי, הכרך מעניין מבחינת מקומו בוויכוח המתמשך בין ההיסטוריונים החדשים למתנגדיהם, ומלמד בעיקר על עמדתו של אחד ממחזיקי מניות הייסוד של 'פרויקט' זה, בני מוריס. כאמור, הספר מרחיב את הדיון בהיסטוריונים החדשים ובשאלות היסודיות שהעלה מוריס לכיוונים דיסציפלינריים נוספים ופורס יריעה רחבה הרבה יותר, המשקפת את הופעתן של שאלות חדשות, ובעיקר את הופעתן של תגובות הנגר. מכיוון שמוריס בחר להרחיב את הדיון מעבר לסוגיות שהוא

עצמו מתמחה בהן, השאלה מה מצא לנכון לכלול בספרו ומה לא, חשובה להבנת תפיסתו את גבולות הוויכוח.

מקרב החוקרים הביקורתיים המובהקים, לא נמצא בספר מקום למאמר של אילן פפה, חוקר שלמוריס היה עימות אידיאולוגי ומתודולוגי עמו. לא נמצא מקום גם למי שיצא בתקיפות נגד ההיסטוריונים החדשים, אפרים קארש, חוקר שבספר מנומק האשים את מוריס, את פפה ואת אבי שליים (שמאמר משלו מופיע בספר) בפברוק ההיסטוריה הישראלית (קארש 1999). מי שירצה להקפיד יוכל לטעון שחסרים בספר גם מאמרים שיצאו מתחת ידיהם של חוקרי מכון שלם, חוקרים הנוטים בגלוי ובאופן פולמוסי לימין, ובעיקר של יורם חזוני, שמקראות קודמות דווקא צירפו מאמר משלו.¹ עם זאת, קובץ המאמרים שלפנינו מאוזן בבסיסו, ומי שיקרא אותו ימצא בו ביקורות ישירות גם על מוריס עצמו. אפשר לומר אפוא שהקובץ מציג נאמנה הן את החשיבה ההיסטורית החדשה על הקמת מדינת ישראל והן את מבקריה הוותיקים – חוקרים כמו אניטה שפירא, יואב גלבר ויוסי בן-ארצי, המצויים בשיח ושיג עמה.

הספר מתמקד בהיסטוריונים מובהקים, ויוצאי הדופן היחידים הם שני הסוציולוגים שהוזכרו קודם לכן, וגם הם, כאמור, עוסקים בסוציולוגיה היסטורית ופוליטית. המהפכה שמוריס היה מיוזמיה וממוביליה הובילה לכיוונים רבים, אך בחירותיו של מוריס כאן מבליטות כיצד המהפכנות של ההיסטוריונים החדשים יכולה לפנות בקלות לאפיקים שמרניים, הן מתודולוגית הן תמטית. כידוע, 'ההיסטוריה החדשה' היא מושג נרחב ועל פי רוב ברחבי העולם מקשרים אותו להיסטוריה חברתית, מקומית, לתיאור של חיי היום-יום, או לסיפורם של מקופחים ומנושלים. לא כך בהיסטוריוגרפיה הישראלית. בהיסטוריוגרפיה הישראלית מושג זה עודנו נקשר להיסטוריה של מנהיגות לאומית, למלחמות ולדיפלומטיה. הספר שלפנינו אינו חורג, למעט בשוליים שבשוליים, לדיסציפלינות אחרות, כמו ספרות, כלכלה ומשפטים, וגם לא לתחומים רבים נוספים שיש להם נגיעה לנושאו המוצהר של הספר – בנייתה של מדינת ישראל. המזרחים נידונים במאמר אחד בלבד ואילו נשים אינן זוכות אפילו לכך, ואין צורך להזכיר שנערכו מחקרים אמפיריים ונכתבו דיונים מנקודת מבט מגדרית על תקופת קום המדינה.

הספר שמרני גם מבחינה תאורטית. על התקופה המדוברת נכתבו דיונים שהכניסו אל תוך השיח האקדמי הישראלי מושגים חדשים וגישות מעורכנות, ולמעשה שפות שלמות, אך כל אלו חסרים בספר שלפנינו. כאמור, גישות פמיניסטיות אינן מיוצגות בספר כלל, וגם לא מיליטרזם, אורינטליזם ופוסט-קולוניאליזם. מאמרים של חוקרים

1 בין הפרסומים ההיסטוריוגרפיים שהתפרסמו במכון שלם: אורן, מיכאל, דוד חזוני ויורם חזוני (עורכים), 2006. מאמרים חדשים על ציונות, ירושלים: שלם.

כמו ברוך קימרלינג, שלמה סבירסקי ואורן יפתחאל לא נכללו בו, ומי שיקרא את הספר לא ייחשף כלל לשיח ביקורתי עשיר נוסף ששאלות הקמתה של מדינת ישראל וביסוסה עומדות במרכזו. את האפשרות לכתוב היסטוריה פוסט-מודרנית מציג הסוציולוג אורי רם דווקא, וכאמור זוכה לביקורת חריפה של משה ליסק, שכן הספר נזהר מלחרוג מפוליטיכזם קפדני.

מסיבות אלו חשוב לציין שספר זה, כמו כל אסופת מאמרים, מייצג במובהק את העדפותיו של עורכו, לטוב ולרע. הספר מצמצם את המהפכה שמוריס היה מיוזמה לאחד מהכיוונים שהיא הלכה בהם, כיוון שבימינו אפשר להגדירו שמרני בהשוואה לכיוונים אחרים. נדמה שמוריס החל מהפכה אחת, ובה בעת נלחם במהפכה אחרת, זו היוצאת נגד היסטוריוגרפיה פוליטיביסטית.

מאמר יוצא דופן בכרך הוא המאמר האחרון, מאמרו של מוסטפא כבהא, הבוחן את המבט הערבי והפלסטיני על תופעת ההיסטוריונים החדשים ועל הפוסט-ציונות. רבים מהמאמרים בכרך מאמצים מבט-על חיצוני לכאורה על התופעות ההיסטוריוגרפיות, ומאמרו של כבהא הוא היחיד המביא את נקודת המבט של קבוצה שאינה שותפה לשיח עצמו, אם כי חלק נכבד מהשיח נוגע בה. כבהא מביא תובנות מרתקות המציגות באור אחר לגמרי את הוויכוח בתוך האקדמיה הישראלית. קשה שלא לחוש סימפטיה לפרשנים הפלסטינים, שבתוך התסכולות שאינה ברורה תמיד גם לישראלים עצמם, מגלים להבין 'מי נגד מי'. אין זה פלא שבמאמר זה מוצא עצמו בני מוריס פעם במחנה ההיסטוריונים החדשים ופעם בקרב מתנגדיהם, ושההבדלים בין היסטוריה חדשה, סוציולוגיה ביקורתית ופוסט-ציונות – שעל פי רוב אינם ברורים גם לישראלים ותיקים – זוכים לפרשנויות תמוהות. עם זאת, עדיין קשה להבין כיצד באחת הרשימות שמביא כבהא, רשימה של פרשן פלסטיני, משויכים היסטוריונים כמו שבתאי טבת ואפרים קארש ל'חדשים' דווקא.

כבהא מביא את התייחסותו של אדוארד סעיד לוויכוח הפנימי בישראל, בהסתמכו על חוויותיו של סעיד ממפגש עם היסטוריונים חדשים ישראלים. סעיד אמנם התרשם מהם, בעיקר מאילן פפה, אך הבחנותיו חיברו מחדש את ההיסטוריונים החדשים לידיהם הממסדיים מישאל. הוא הבחין, למשל, שההיסטוריונים ישראלים, גם 'החדשים' שבהם, מדגישים אובייקטיביות ומזג אקדמי ומצפים לדיון מסודר וענייני, דרישות המאפיינות, לדברי סעיד, הגמוניה שכל הקרקעות בידיה. מבחינתו של סעיד, בניגוד לדימוי העצמי שלהם, כל 'שוכרי החומות' של האקדמיה השמרנית הישראלית הם למעשה בשר מבשרה של ההגמוניה הציונית, וההבחנה הקפדנית בין היסטוריוגרפיה, פוליטיקה ורגש, המאפיינת אנשי מדע שהשתלבו באקדמיה ממוסדת, מאפיינת אף את החתרניים שבהם. עם זאת, סעיד קורא לבני עמו להקשיב להיסטוריונים החדשים וללמוד מהם כיצד לפתח נקודת מבט

ביקורתית על החלטות מנהיגיהם בעבר ובהווה. טוב עשה מוריס שהביא מאמר זה בפני הקורא.

מן הצד הטכני, הספר מוקפד ויש בו רשימה ביבליוגרפית מרוכזת, מפתח ורשימת משתתפים התורמים כולם לקורא. למרבה הפלא, לא מצוינים בספר מקומות הפרסום הקודמים של המאמרים המופיעים בו והתאריכים שבהם התפרסמו בפעם הראשונה, ונוצר רושם מוטעה שהמאמרים נכתבו במיוחד לספר זה. מכיוון שספר זה מתאר דיאלוג בין היסטוריונים והוא מעין היסטוריוגרפיה של ההיסטוריוגרפיה הישראלית, חשוב שליקוי זה יתוקן במהדורות הבאות. יתרה מזו, שמו של הספר, *Making Israel*, מטעה. השם יוצר רושם שהספר עוסק בהיסטוריה של יצירת מדינת ישראל והחברה הישראלית, אך למעשה הוא עוסק בשיח האקדמי, בוויכוחים ההיסטוריוגרפיים ובאפשרויות פרשניות סביב מרכיבים מרכזיים בסאגת ההקמה של מדינת ישראל. היה רצוי לפחות להוסיף כותרת משנה שתבהיר את תוכנו של הספר.

מיכאל פייגה

ביבליוגרפיה

- אורן, מיכאל, דוד חזוני ויורם חזוני (עורכים), 2006. מאמרים חדשים על ציונות, ירושלים: שלם.
- יזהר, ס', 1949. ספור חרכת חזעה: השבוי, מרחביה: הקיבוץ הארצי – השומר הצעיר.
- מוריס, בני, 1991. לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינית 1947–1949, תל אביב: עם עובד.
- מוריס, בני, 2000. 'ההיסטוריוגרפיה החדשה: ישראל פוגשת את עברה', תיקון טעות: יהודים וערכים בארץ-ישראל 1936–1956, תל אביב: עם עובד, 23–41.
- קארש, אפרים, 1999. פברוק ההיסטוריה הישראלית: 'ההיסטוריונים החדשים', תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- Morris, Benny, 1988. 'The new historiography: Israel confronts its past', *Tikkun* 3: 19-23, 99-102.